RAVON

schubben & slijm

RAVON nieuwsbrief voor en door vrijwilligers | nummer 20 | juli 2014

Hazelwormonderzoek in het Gooi

Bittervoorn terug in Zeeland

Ringslang in fuik

Update Amerikaanse brulkikker

colofon

Schubben & Slijm is de nieuwsbrief van Stichting RAVON en wordt uitgegeven door de vier grote vrijwilligersprojecten: Meetnet Amfibieën, Meetnet Reptielen, Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën en Meetnet Beek- en Poldervissen. Schubben & Slijm wordt 4 keer per jaar verspreid aan alle waarnemers en monitoorders van RAVON.

ISSN (print): 1878-8343
ISSN (digitaal): 1878-8351

Stichting RAVON
Postbus 1413
6501 BK Nijmegen
www.ravon.nl
024-7410600 (Nijmegen)
020-5257331 (Amsterdam)
Adreswijzigingen kunt u doorgeven aan kantoor@ravon.nl

Foto omslag:
Adder (Foto: Jelger Herder)

Redactie:
Edo Goverse (NEM Meetnet Amfibieën)
Ingo Janssen (NEM Meetnet Reptielen)
Jan Kranenbarg & Richard Struijk (NEM Meetnet Beek- en Poldervissen)
Jelger Herder (NEM VO Reptielen en Amfibieën)
Kris Joosten
Kopij kunt u sturen naar k.joosten@ravon.nl

Aan deze nieuwsbrief werkten verder mee:
Aaf Verkade
Arjen van derLugt
Christien D'Hoore
Dik Iliohan
Geerling Kruidhof
Gonny van Ingen
Ineke Schaars
Jan Schoppens
Jeroen van Delft
Koos Rust
Martijn Schiphouwer
Martin Albers
Niels Patijn
Lei Paulssen
Pepijn Calle
Richard Struijk
Romeo Neuteboom Spijker
Stephan Huijgens
Victor Loehr

Vormgeving - layout:
Pleun van der Linde
Publish Impuls - Cross Media Solutions

Druk:
Ten Brink

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C019440
www.fsc.org

Deze nieuwsbrief is mede mogelijk gemaakt door:
Centraal Bureau voor de Statistiek, Gegevensautoriteit Natuur, Universiteit van Amsterdam, RAVON

inhoud

3 Redactioneel
4 Hazelwormonderzoek
5 Mis-amplex
6 Telgebied aanvragen
7 Ringslang in fuik
7 Broeihoop niet alleen gunstig voor ringslang
8 Uit de oude doos
9 Lustmoord of necrofilie?
9 Verzamelen voor DNA-barcodingproject
9 Kikkerjacht
10 De put van Sjaak
11 Onder water in Leiden - fototentoonstelling en excursies
12 Minisymposium ringslang groot succes
14 Let op teken !!!
15 Portret van een exoot: Update Amerikaanse brulkikker
16 Geweldige eerste telling van de zandhagedis in het Bergherbos
16 Plantenpiranha in Klarenbeek
17 Bittervoorn terug in zeeland
18 Vissenweekend 2014 in Zeeland
18 Activiteitenoverzicht
19 Regiocoördinatoren en werkgroepen
20 Vissenatlas Nederland

4

9

15

17

Nieuwe wildernis

Vraag tien willekeurige Nederlanders wat voor hen 'natuur' betekend en je krijgt evenveel verschillende antwoorden terug. Voor de een is het de hei, voor de ander het strand, het duin, het bos of een koe in de wei. Het zal iedereen duidelijk zijn dat echte wilde natuur vrij van menselijke invloeden, dus echte wildernis, vrijwel nergens in ons kikkerlandje meer voorkomt.

Ook de veelbesproken en de hemel in geprezen 'nieuwe wildernis' in de Flevopolder heeft weinig tot niets met echte wildernis te maken: grote groepen gefokte 'oerrunderen', primitieve paarden uit Polen en edelherten (over)begrazen hier een ingepolderd en omheind stuk voormalige Zuiderzeebodem. Op internet gaan al stemmen op om hier ook boomkikkers, adders en grote modderkruipers te introduceren want die horen hier immers thuis (ik maak echt geen grap). Wie wel eens met de trein tussen Almere en Lelystad reist kan met eigen ogen zien wat deze nieuwe wildernis werkelijk is: een kaalgevreten en volgescheten gazon met heel veel dood hout en duizenden grote grazers die er wat rondhangen en –wandelen. In de Flevopolder lag nu juist een kans om echte 21ste eeuwse wildernis te creëren: sluit het gebied af en laat het vervolgens helemaal met rust (dus totaal geen beheer) en monitor de veranderingen door tijd.

In het verleden lagen er bij Amsterdam twee van dergelijke gebiedjes waar niemand mocht komen en waar geen beheer werd toegepast: de Diemerzeedijk, toentertijd een gifbelt, en de Diemer Vijfhoek of PEN-eiland genaamd: een buitendijks schiereiland in het IJmeer. Inmiddels zijn ook deze twee voormalige pareltjes ten prooi gevallen aan de beheerdrift van Homo sapiens en kunnen de hoofdstedelijke natuurliefhebbers nog slechts mijmeren over hoe mooi wild en spannend het hier eens was.

Het is in Nederland blijkbaar onmogelijk om een (natuur)gebied niet te beheren. Voor de historische cultuurlandschappen (dat is het grootste deel van onze natuur immers) met waardevolle natuur (volgens de beleidsmakers) is het logisch dat er beheerd moet worden, maar juist in de gebieden die het predikaat 'nieuwe wildernis' aangemeten krijgen, zouden we terughoudend moeten zijn met menselijk ingrijpen, pas dan kun je echt spreken over Nieuwe Wildernis. Wie weet hoe de Oostvaardersplassen er hadden uitgezien als het begrazingsexperiment van Frans Vera vroegtijdig was afgeschoten? Veel droever dan het landschap dat er nu ligt, kan het eigenlijk niet.

Ingo Janssen

Bij deze nieuwsbrief treft u als bijlage onze nieuwe herkenningskaart Exotische zoetwaterschildpadden in Nederland. We hopen dat deze kaart u tijdens het zomerseizoen van pas komt. De herkenningskaart is ook digitaal te downloaden op: www.ravon.nl > Infotheek > Soortinformatie > Herkenningskaarten

Hazelwormonderzoek

Tussentijdse resultaten van een langjarig hazelwormonderzoek: bijdrage aan de verbetering van de effectiviteit van wegvangacties

Inleiding

In 2011 ben ik een langjarig veldonderzoek gestart aan een populatie hazelwormen (*Anguis fragilis*) in het Gooi. Eén van de doelen van het onderzoek is temporele en ruimtelijke variatie in het gebruik van tapijttegels door de dieren in kaart te brengen. Aangezien tapijttegels en andere kunstmatige schuilplaatsen ook gebruikt worden voor het wegvangen van hazelwormen bij ruimtelijke ontwikkelingen, als mitigerende maatregel in het kader van de Flora- en faunawet, is het zinvol om tussentijdse resultaten te rapporteren. Er lijkt weinig gepubliceerde informatie over dit onderwerp te zijn, zodat resultaten van belang zijn om de effectiviteit van het wegvangen van hazelwormen te verbeteren.

Materiaal en methoden

In maart 2011 zijn 100 tapijttegels uitgelegd op een oppervlakte van circa 350 x 30 meter, in een raster van 10 x 10 meter. Daarbij ligt één rij van 350 meter in heide, één rij in een bosrand, en één rij in het bos. De tegels worden van april tot en met september wekelijks gecontroleerd waarbij de aantallen volwassen dieren en juvenielen (inclusief pasgeborenen) onder iedere tegel worden geteld. De rondes zijn 's ochtends gelopen bij zonnig weer, maar voordat de temperatuur onder de tegels te hoog oploopt. Het controleren van de tegels gebeurt snel en zonder de dieren te hanteren, zodat ze zo min mogelijk worden verstoord.

Tussentijdse resultaten

Jaarlijks zijn tot dusver 186 tot 416 hazelwormen geteld, waaronder naar verwachting meerdere waarnemingen van dezelfde individuen. De door dieren gebruikte tapijttegels lagen hoofdzakelijk in de heide (54,7% van de gebruikte tegels), en in mindere mate in de bosrand (40,7%) of in het bos (4,7%).
De dieren gebruikten de tegels niet in gelijke mate over de jaren en maanden (figuur 1). In 2012 werden gemiddeld per ronde ongeveer tweemaal zoveel dieren geteld als in 2011 en 2013, zowel in- als exclusief juvenielen (respectievelijk figuur 1A en 1B). Voor alle jaren samen waren in augustus meer volwassen dieren onder de tegels aanwezig dan in april tot en met juli, en wanneer de juvenielen werden meegeteld waren ook in september meer dieren onder de tegels aanwezig dan in april tot en met juli. Dit patroon verschilde echter tussen de jaren onderling; in 2011 waren de aantallen inclusief juvenielen in augustus en september hoger dan in april en mei (figuur 1A), en exclusief juvenielen waren de aantallen in augustus hoger dan in mei en juni (figuur 1B). In 2012 was het patroon gelijk aan dat voor alle jaren samen. In 2013, ten slotte, waren de aantallen in alle maanden vergelijkbaar. De hier gerapporteerde verschillen waren statistisch significant (2-weg ANOVAs en Student-Newman-Keuls post hoc tests, $F \geq 3{,}36$, $df1 \geq 2$, $df2 = 61$, $P \leq 0{,}002$).

Hazelworm onder tegel. (Foto: Victor Loehr)

Discussie

Het wegvangen van hazelwormen door middel van het uitleggen van kunstmatige schuilplaatsen zoals tapijttegels gebeurt momenteel op verschillende tijdstippen in het jaar. De hier gerapporteerde tussentijdse resultaten geven aan dat augustus waarschijnlijk de beste maand is om met behulp van de hier toegepaste methode zoveel mogelijk dieren te verzamelen. In augustus zijn veel vrouwelijke dieren echter hoogdrachtig. Indien ze om die reden ontzien worden, dan lijkt september de beste keuze. Het nadeel is dan natuurlijk wel dat kleine, pasgeboren

juvenielen over het hoofd gezien zullen worden, maar voor populaties van een langlevende, relatief traag groeiende en voortplantende soort zoals de hazelworm zijn uitgegroeide, reproductieve exemplaren van groter belang dan pasgeboren juvenielen.

Een tweede belangrijke observatie is dat van het ene jaar op het andere ongeveer tweemaal zoveel exemplaren onder tapijttegels aangetroffen kunnen worden. Dat betekent dat bij wegvangen de mogelijkheid bestaat dat slechts een klein deel van de populatie gevangen wordt, ook gezien het feit dat niet de gehele populatie gebruik zal maken van de kunstmatige schuilplaatsen. In het nu lopende onderzoek zal getracht worden te bepalen welke factoren verantwoordelijk zijn voor de jaarlijkse verschillen.
Ten slotte kan worden opgemerkt dat de hier gepresenteerde resultaten het monitoringsprotocol van RAVON bevestigen ten aanzien van de periode met de hoogste trefkans voor hazelworm (juli tot en met september). Ze laten echter ook zien dat variatie in monitoringsperioden binnen en tussen jaren tot verschillende uitkomsten kunnen leiden.

Dankwoord
Graag wil ik Stichting Gooisch Natuurreservaat bedanken voor toestemming om het veldwerk op terrein van de stichting uit te voeren, en Sergé Bogaerts voor het leveren van commentaar op een eerdere versie van dit stukje.

Victor Loehr
Kwikstaartpad 1
3403 ZH IJsselstein
loehr@homopus.org

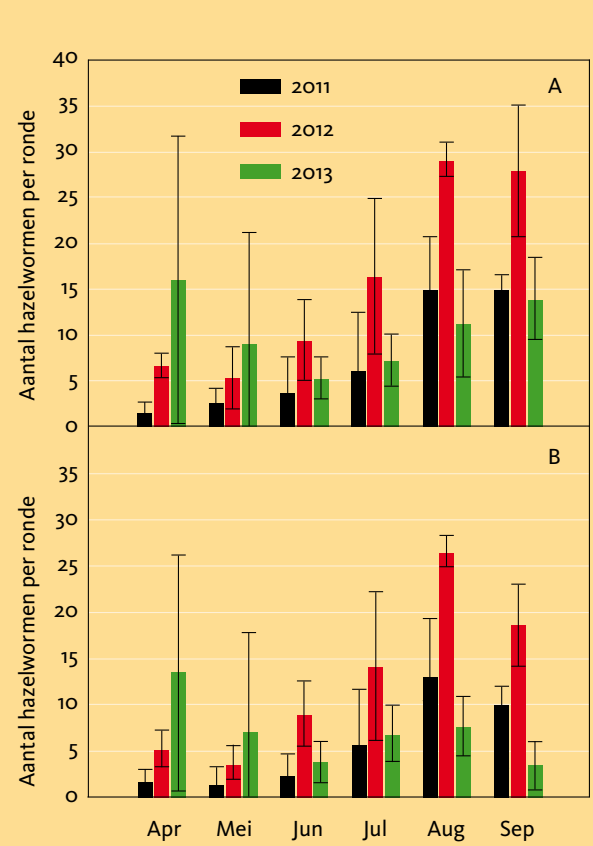

Figuur 1. Maandgemiddelde aantallen hazelwormen (A) of volwassen hazelwormen (B) geteld per wekelijkse ronde in 2011-2013. De foutbalken geven de standaarddeviaties weer.

Mis-amplex

Mis-amplexen tussen verschillende soorten komen geregeld voor bij amfibieën. Afgelopen jaar (24-4-2013) ontvingen we van Geerling Kruidhof (Staatsbosbeheer) deze foto van een bruine kikker op een knoflookpad!

(Foto: Geerling Kruidhof)

Telgebied aanvragen

Tip invoerportaal NEM Meetnet Amfibieën

Het invoerportaal NEM Meetnet Amfibieën is sinds begin 2014 online te gebruiken: http://amfibieen.invoerportaal.nl. Het portaal heeft allerlei mogelijkheden en in schubben & slijm worden nieuwe mogelijkheden behandeld.

Optie "kaart telgebieden"
In het portaal staat op de bovenste menubalk de optie “kaart telgebieden”. Achter deze optie is de kaart van Nederland of per provincie te zien met de ligging van alle telgebieden van het meetnet. Dit geeft goed weer waar er wordt gemonitoord. Telgebieden kunnen verschillende statussen hebben. Een groot deel wordt jaarlijks gevolgd (status actief) of is afgesloten. Als een telgebied vacant is en er wordt gezocht naar een opvolger, dan krijgt het de status “beschikbaar”. De status van telgebieden zijn makkelijk te selecteren.

Check vacante telgebieden
Heb je interesse in het monitoren van amfibieën check dan eerst de kaart telgebieden om te zien of er in de buurt een vacant telgebied is. Ligt er geen vacant telgebied, of heb je een voorkeur voor een ander gebied, dan kun je contact opnemen met de landelijk coördinator via de optie “contact” in de menubalk, waarna in overleg een nieuw telgebied wordt aangemaakt.
Ben je geïnteresseerd in het overnemen van een vacant telgebied dan kun je op het betreffende telgebied klikken. De kaart zoomt ietwat in en bovenin staan kenmerken zoals de naam van het telgebied, jaar dat de monitroring is gestart, en 'Log eerst in als u dit telgebied wilt gaan tellen'.
Ben je (na registratie) ingelogd, dan is er meer informatie beschikbaar zoals wie de hoofdteller was, het aantal reeds uitgevoerde bezoeken en de datum van het laatste veldbezoek.
Eronder staat: Wilt u dit telgebied gaan tellen, klik dan hier...
– Klik– Nu ben je gekoppeld aan het telgebied.
Als je nieuw geregistreerd bent moet de landelijke coördinator jouw account even activeren waarna de ligging van vaste monitoringswateren en tellingen uit het verleden te zien zijn.
Klaar om te monitoren en het invoeren van de tellingen!

Edo Goverse

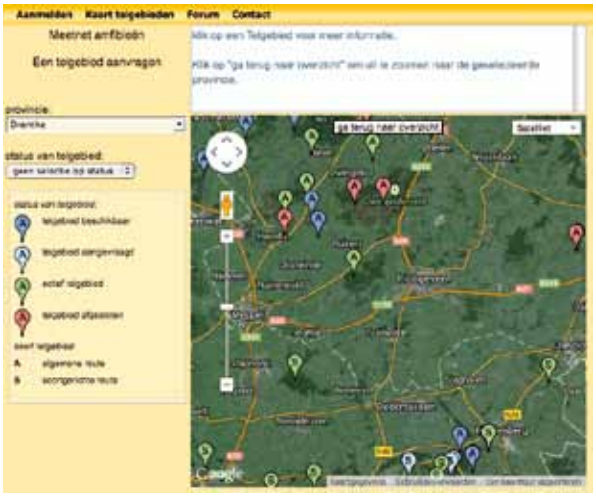

Overzichtskaart met de ligging van de telgebieden en hun status.

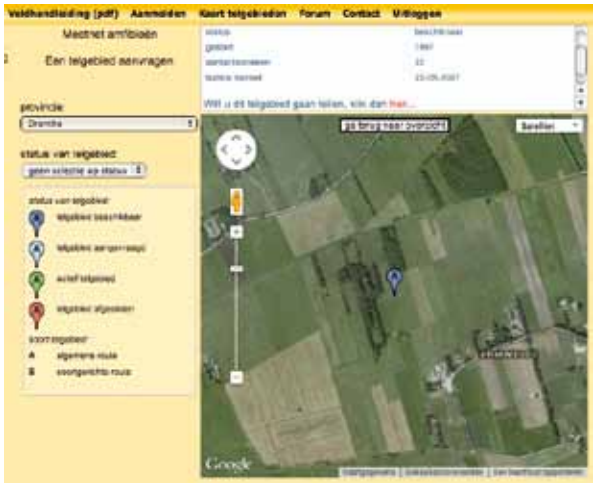

Een vacant telgebied is aangeklikt en nu kan je aangeven of je hier wilt gaan monitoren.

Cartoon: Dik Iliohan

Ringslang in fuik

Van Lei Paulssen ontvingen we onderstaand bericht en foto.

"Al eens een ringslang in een fuik gevangen? Het was mijn eerste, gevangen op 3 juni jl. Hij was trouwens spiksplinternieuw in mijn collectie: nummer 429 van unieke dieren uit het Wormdal. De overige gasten in de fuik zullen wel gezweet hebben. Dit mannetje van 53 centimeter had de maag goed gevuld. Waarschijnlijk waren er enkele klaar met zweten.

Broeihoop niet alleen gunstig voor ringslang

Dat broeihopen een uitstekende beschermingsmaatregel zijn voor de ringslang is algemeen bekend. Minder bekend is dat naast de ringslang ook andere reptielen gebruik maken van deze broeihopen. Zo werden er tijdens het vernieuwen van een bestaande broeihoop op 6 mei jl. in Zuid-Limburg vele hazelwormen en levendbarende hagedissen aangetroffen (zie foto).

Blijkbaar kunnen broeihopen ook een rol spelen voor hazelworm en levendbarende hagedis. Hoewel hier (nog) geen onderzoek naar gedaan is lijken broeihopen voor deze soorten te fungeren als winterverblijf, solarium, verstopplaats en foerageerplek.

Ingo Janssen

Hazelwormen en levendbarende hagedissen. (Foto: Lei Paulssen)

Uit de oude doos

Avondster 30-1-1932
Gemeende berichten

EIERAANTAL BIJ VISSCHEN

Hoeveelheid en grootte.

De meest wilde geruchten doen gewoonlijk de ronde over het aantal eieren, dat vissche en andere waterdieren voortbrengen. Altijd weer valt het op dat de vischsoorten, welke geen verzorging van broed of eieren kennen, een veel grooter aantal eieren afzetten, dan die soorten, welke een dergelijke verzorging wel kennen. Welk een ons voor liefhebbers van kaviaar zouden sommige groote vissoorten worden, indien de steur haar 3—6 millioen eieren ging toesteken. Dit is echter niet het geval, zoodat het evenwicht ook hier zoozeer nergens in de natuur voor langen tijd verbroken wordt. De karper legt 300 duizend tot 700 duizend eieren, en evenmin de kabeljauw met zijn enorme aantal van tot 9 mln. toe eieren voor zorgen hun hoeveelheid kuit. Gezien het vrijwel constant blijven van het aantal geslachtsrijpe individuen, moet een groot aantal eieren ten grondegaan. Een visschje, dat weinig eieren voortbrengt, is het steke baarsje met ongeveer 150 eieren. Dit diertje kent echter wel een broedverzorging.

Voor de ontwikkeling van het jonge dier uit het ei is de grootte daarvan, a.w. de hoeveelheid voedsel, dat het embryo meekrijgt, van veel belang. De grootte van het ei is over het algemeen omgekeerd evenredig met het aantal. Zoo brengt de gewone beekforel een 500 tal 4—4.5 m.M. groote eieren voort. Het karper ei daarentegen is niet grooter dan 1.5—2 M.M. Merkwaardig is verder, dat er ook 'n verband schijnt te bestaan tusschen den tijd van kuitschieten en de grootte en het aantal der eieren. Zoo schiet de reeds genoemde beekforel zijn kuit van Sept.—Febr., de karper van Mei—Juli. In de koude immers zal de ontwikkeling van het ei veel langzamer gaan, dan in de warme. Een grootere hoeveelheid voedsel zal dus ook noodig zijn voor een ei, dat in de koude maanden wordt afgezet. Hoezeer de ontwikkelingstijden van de temperatuur afhangen, blijkt wel hieruit, dat die voor het karperei 4—10 dagen is, voor het ei van de beekforel 70—120 dagen.

Of het schijnsel van de zoo uiteenloopende eierenproductie te verklaren is met de sectie-theorie van Darwin of dat hier nog andere mogelijkheden moeten worden aangenomen, zullen toekomstige onderzoekingen ons nog moeten leeren.

Gouden paling gevangen in IJsselmeer

De bemanning van de HK 10 uit Harderwijk heeft op het IJsselmeer een snieke vis gevangen: een gouden paling.

De vis, die een lengte heeft van 35 centimeter, heeft dezelfde kleur als een goudvis. Hij zwemt nu in een teil in het café van de heer Veer in Nijkerk, die de paling heeft gekregen.

De heer Veer heeft Artis om inlichtingen gevraagd: „Als ze er in Amsterdam geen hebben, kunnen ze hem van mij krijgen", zei hij.

De Gooi- en Eemlander 23-10-69

NRC 20 mei 1970

IN HET JAAR 2000 ZAL DE RIJN KOKEND ONS LAND BINNENKOMEN...

Door A. de Kool

TROPISCHE VISSEN HOUDEN IN HET VELUWEMEER

Simpele oorzaak

LIMBURGS DAGBLAD 17/11/69

Het monster van de Benzenrader vijver

HEERLEN, 17 nov. — Het monster van de Benzenradervijver is gevangen. De carnavalsclub, die een kleine groep ingewijden jarenlang stof tot toespelingen over grootte, gewicht en herkomst heeft gegeven, is met zijn uiteindelijk 126 centimeter lengte en gewicht van dertien pond uit het watertje gehaald. Zondagmorgen kon de heer J. Aretz het monster in een lang gevecht meenemen om de verbaasde ogen 't nest aan de feiten te toetsen. Nu zal hij spoedig — geprepareerd — op de schouw in het stamcafé van de heer Aretz pronken. En aanleiding geven tot eindeloze en nog ongelooflijker verwezenlatijn.

Omstreeks tien uur gisternamiddag was de stilte binnen de heer Aretz en de snoek op zijn hevigst. Een uur lang had het beest hem al aan de lijn gehangen. Beide partijen waren doodop. „Het had niet lang meer hoeven te duren of ik had het opgegeven. Ik wilde een hoer met een zakdoek te hulp roepen. Het was praktisch de enige mogelijkheid het dier op de wal te krijgen", vertelt de heer Aretz glunderend naast zijn buit. Zover hoefde het niet te komen, want plotseling lag de reuzensnoek voor zijn voeten. Het beest heeft het uiteindelijk moeten afhangel met een 0.4 millimeter met een 0.4 millimeter dikke draad met stalen onderlijn. Hij is gevangen met de aas „lepel".

Lustmoord of necrofilie?

Tijdens mijn monitoringsronde in Twente zag ik in de sloot een knoflookpad op zijn rug liggen met daarop een gewone pad. De knoflookpad (vrouwtje) was dood en ik wilde deze voor het DNA-barcodingproject uit het water halen, maar de gewone pad bleef zich vasthouden aan het dode knoflookpadvrouwtje. Ik denk dat de gewone pad het vrouwtje knoflookpad heeft verdronken in zijn voortplantingsdrift. De dode knoflookpad dus niet kunnen verzamelen. Maar wel deze bijzondere foto kunnen maken.

Martin Albers

(Foto: Martin Albers)

Verzamelen voor DNA-barcodingproject
Voor het verzamelen van de barcodes van amfibieën, reptielen en vissen heeft Naturalis de hulp van RAVON ingeroepen. Willen we van alle Nederlandse soorten 3 – 5 exemplaren verzamelen, verspreid over het hele land. Dit moeten vers dode, intacte (of in elk geval goed herkenbare) dieren zijn, die zo snel mogelijk worden ingevroren (dus niet bewaard op alcohol!). RAVON zoekt nog steeds dieren voor dit project! Voor meer informatie over het aanleveren van dode dieren kunt u terecht bij Annemarieke Spitzen (a.spitzen@ravon.nl, 024-7410609).

Kikkerjacht

Een vijver, zelfs een erg kleine, zorgt voor veel extra leven en leuke waarnemingen in de tuin. Zeker als je voldoende inheemse beplanting toepast, zoals drijvend fonteinkruid, waterviolier, moeras-vergeet-me-nietje en aarvederkruid. Bovendien heb je er dan bijna geen omkijken meer naar. Hooguit een keertje wat al te enthousiast uitdijende waterplanten dunnen om genoeg open water te behouden. Het eerste jaar zal het misschien nog een groene algensoep zijn, algen zijn echte opportunisten die bliksemsnel reageren op een overdaad aan voedingsstoffen.

Kannibalistische bastaardkikker doet zich te goed aan subadult. (Foto: Stephan Huijgens)

Geen paniek en nooit naar vijverchemicaliën of dure pomp-filters grijpen!

Vanaf het tweede groeiseizoen zullen de inmiddels goed gevestigde oever- en waterplanten de algen de baas zijn. Een lust voor het oog en voor passerende dieren. Juffers, libellen, zweefvliegen, talloze (water)kevertjes en natuurlijk kikkers, padden en salamanders. Als deze amfibieën in de buurt voorkomen weten ze jouw vijvertje vaak al snel te vinden.

Binnen een jaar hadden zich kleine watersalamanders in mijn postzegeltuintje met dito vijvertje (2 x 1,5 meter) gevestigd, met omgevouwen blaadjes van moeras-vergeet-me-nietjes de volgende lente tot gevolg. Bruine kikkers en gewone padden pleisterden er wel eens een paar dagen en bastaardkikkers waren altijd met een stuk of drie present en bleven soms veel langer hangen, zelfs overwinteren!

Mijn kinderen renden met mooi weer vaak eerst naar het vijvertje, afgedekt met een stevig rooster (!), om op 'kikkerjacht' te gaan. Zij niet alleen... “Papa, kom eens kijken!”...

Stephan Huijgens

De put van Sjaak

Sluis, Zeeuws-Vlaanderen, 30 maart 2013, stipt om 10.00 uur, nou ja een minuut later, begonnen de werken aan 'De put van Sjaak'. En Sjaak zelf had al heel wat voorwerk gedaan. De 20 jaar oude vijver was kompleet ontmanteld. Sjaak had het zand, de stenen, de gosvassen en de salamanders al een plek gegeven rond de vijver zodat we de spullen voor het pakken hadden.

Jan ,Leo, Theo, Christien en Ludo (die kwam wat later, 't is een Belg) kwamen Sjaak helpen om de nieuwe put aan te leggen. Na wat heen en weer gepraat, werd duidelijk dat er maar één de baas kon zijn, dus deed de rest zijn best om te luisteren hoe het moest gebeuren.
De folie woog 250 kg. Met zijn allen was het een kleine moeite om die in de put te leggen. Op de foto's is goed te zien wat de volgende stappen waren, eerst rondje stenen op de rand, dan zand erover en daarover de gosvassen. Goed aanstampen die gosvassen en dan de volgende tree precies hetzelfde.
Toen Sjaak de oude put leeg had gehaald had hij een overwinterplek gemaakt van oude folie en daar heel wat salamanders in gestopt (niet geteld natuurlijk, het waren er ook zoveel) om de winter veilig te overleven. Tijdens het uitscheppen van die overwinterplek, was het één groot salamanderfeest!

Salamanderfeest
Er kwamen maar liefst 15 kamsalamanders uit de modder te voorschijn, 4 mannetjes en 11 vrouwtjes. En 150 kleine

watersalamanders. Volgens Jan zou er een grote salamander orgie in de put plaats gaan vinden. Na nog wat met zand en gosvassen te hebben gesjouwd, was om 15.00 uur, zoals Ludo zei, de motivatie (lees energie) bij de trawanten van Sjaak ver te zoeken. Er werd nog een poging gedaan voor een werkoverleg, maar er werd al vlug besloten dat Sjaak de rest zelf zou doen. En in een zucht en een sprong was iedereen verdwenen, de een was moe, de ander moest nog ergens naar toe en Sjaak ging door. De volgende dag was de put klaar.

Het is een mooi particulier initiatief en een goed voorbeeld hoe je in een stedelijk gebied je steentje kan bijdragen om grote en kleine dieren een plekje te geven.

Christien D'Hoore

Maak je tuin amfibievriendelijk
Amfibieën verrijken uw tuin en maken zich nuttig door zich te goed te doen aan allerlei klein gespuis, zoals slakken, vliegen, spinnetjes, mieren en muggenlarven. U kunt kikkers, padden en salamanders eenvoudig een handje helpen. Met een tuinvijver of amfibieënpoeltje voor de voortplanting, en rommelhoekjes die als schuilplaats kunnen dienen is uw tuin al heel aantrekkelijk!

Op www.ravon.nl/tuintips kunt u lezen hoe u in uw tuin rekening kunt houden met amfibieën. De tuintips zijn eenvoudig en praktisch.

Onder water in Leiden

Fototentoonstelling, excursies en vissenmonitoring

Woensdag 7 mei jl. heeft Henri Lenferink, burgemeenster van Leiden, samen met Hans Schouffoer, bestuurslid bij het Hoogheemraadschap van Rijnland, op feestelijke wijze de fototentoonstelling 'Blik onder water in Leiden' op Kinderboerderij Merenwijk geopend. Deze opening vormt de start van diverse activiteiten deze zomer die te maken hebben met de fascinerende onderwaterwereld in de Leidse grachten.

Welke vissen en andere dieren leven er in de Leidse grachten, gewoon bij bewoners voor de deur? Ontdek het antwoord op deze vraag door langs de mooie foto's en informatieborden van deze tentoonstelling te lopen. Singels, sloten en grachten; overal zit vis, maar niet alle vis zit overal. Als u deze tentoonstelling bezoekt weet u waar welke vissen, schildpadden, kreeften, krabben en mosselen te vinden zijn in Havenwijk-Zuid en waarom juist daar.

Horeca aan de Haven doet mee

Drie horecaondernemers aan de Haven (Visbrasserie De Poort, De Volharding & Dok2) tonen op speciale wijze foto's van dieren die in de Leidse grachten leven. Zo zijn in de Zijlpoort twee prachtige banners te bewonderen van de vissoorten ruisvoorn en pos. Achter de ramen van de horecagelegenheden staan ook mooie canvasprints van baars 'Kweetniet', rivierdonderpad 'Doutzen' en de rode Amerikaanse rivierkreeft 'Sjakie'. Zij zijn zo genoemd door de bewoners van Havenwijk-Zuid omdat ze regelmatig worden gezien tijdens de vissenmonitoring en individueel herkenbaar zijn. Alle excursies starten en eindigen bij deze locaties.

Vissen kijken in de Leidse grachten

Via het project Vissenmonitoring in Havenwijk-Zuid wordt onderzocht waar welke vissen zwemmen en hoe ze gebruik maken van de verschillende grachtjes en waterplanten. Omdat het mogelijk is om vissen individueel te herkennen (aan bijvoorbeeld littekens en het gedrag), kunnen we precies in kaart brengen wie er met elkaar rondzwemmen in de wijk.
Tijdens het vissenmonitoren worden ook andere waterdieren zoals schildpadden en kreeften genoteerd.
Verder kan drijfafval gevaarlijk zijn voor de dieren in de grachten, daarom vissen wijkbewoners in samenwerking met de Gemeente Leiden dat er geregeld met schepnetten uit. Wilt u meer lezen over dit project, kijk dan op www.onderwaterinleiden.nl

Aaf Verkade & Kris Joosten

Henri Lenferink en Kris Joosten tijdens de feestelijke opening van de fototentoonstelling op 7 mei jl. (Foto: Aaf Verkade) met bijzondere taart (Foto: Kris Joosten) en levende rivierkreeften. (Foto: Jelger Herder)

Zaklampmonitoren naar grote en kleine vissen langs de kades van Havenwijk-Zuid (Foto: Sijmen Groot)

Fototentoonstelling en excursies

De fototentoonstelling 'Blik onder water in Leiden' is van 7 mei t/m 26 oktober 2014 te bezichtigen op Kinderboerderij Merenwijk (onderdeel van Duurzaam Leiden van de Gemeente Leiden), bij de horeca aan de Haven, in buurtcentrum De Pancrat en in buurtkamer de Meelbox.
Meer informatie kunt u lezen op: www.onderwaterinleiden.nl

In dezelfde periode kunt u ook mee op excursie langs de kades van Havenwijk-Zuid, onder begeleiding van een deskundige van RAVON, die u vissoorten leert herkennen. Voor meer informatie: www.ravon.nl > RAVON Actief

Minisymposium ringslang groot succes

(Foto: Jelger Herder)

Aanleiding

In 1988 bracht Ton Stumpel zijn toenmalige student Walter Willigenburg in contact met net afgestudeerd bioloog Ronald Laan met als doel RAVON Zuid-Holland op te richten. Nu 25 jaar later kunnen we spreken dat dit met inzet van velen geleid heeft tot een bloeiende stabiele provinciale afdeling.

Om dit jubileum te vieren, is op vrijdagmiddag 14 maart 2014 het minisymposium 'Ringslangen Zuid-Holland, een opportunist in opmars' georganiseerd. De organisatie was een samenwerking van RAVON Zuid-Holland en de Werkgroep Ringslangen Zuid-Holland.

Auditorium in het historische Pesthuis in Naturalis Biodiversity Center.

Koos Rust verzorgde de registratie van alle deelnemers.

De zaal zat vol: precies 100 deelnemers!

Minisymposium

Het symposium vond plaats in het historische Pesthuis (1661) van het Naturalis Biodiversity Center (Leiden). In totaal waren er 100 deelnemers aanwezig waaronder terreinbeheerders, mensen van vrijwilligersorganisaties en ecologische adviesbureaus. De deelnemers konden het museum gratis bezichtigen en van deze mogelijkheid werd gretig gebruik gemaakt. Oud RAVON Zuid-Holland bestuurslid Bart Siebelink leidde de dag en op het programma stonden zes lezingen:

- 25 jaar RAVON Zuid-Holland (Ronald Laan)
- Verspreiding van de ringslang in Zuid-Holland. Verovering van een provincie? (Richard Struijk)
- Populatieonderzoek: van tekening naar code (Arjan van der Lugt)
- Beheer voor reptielen en de ringslang in het bijzonder (Jeroen van Delft)
- De ringslang in Zuid-Holland, een Nederlandse populatie? (Elze Groenhout & Ingo Janssen)
- Broeihopen als springplank voor de ringslang (Richard Slagboom)

Presentaties (samenvattingen)

25 jaar RAVON Zuid-Holland (Ronald Laan)

Als Zuid-Hollands bestuurslid van het eerste uur deed Ronald Laan de aftrap. Aan de hand van verschillende beelden gaf hij een mooie samenvatting van 25 jaar RAVON Zuid-Holland. Door de jaren heen is het onderzoek naar de Zuid-Hollandse ringslang een repeterende factor die nu stevig verankerd is met de oprichting van de werkgroep Ringslangen Zuid-Holland. Een zorgpunt is er ook. Het Zuid-Hollandse clubblad 'Natrix' verschijnt momenteel niet meer. RAVON Zuid-Holland zoekt een enthousiaste vrijwilliger om hier aan te werken.

De ringslang in Zuid-Holland: verovering van een provincie? (Richard Struijk)

Over de herkomst van de ringslang in ZH is veel gezegd en geschreven. De populatie in Gouda is de meest bekende, maar tegenwoordig zeker niet meer de enige. Waar komt de soort momenteel voor en hoe kom je daar achter? En wat is het toekomstperspectief voor de soort in deze dichtbevolkte provincie? Richard liet zien dat er veel gevallen van uitzettingen in Zuid-Holland zijn gedocumenteerd. Interessant is dat het vaak niet om slechts een of enkele individuen gaat, maar meerdere dieren en dat er twee locaties zijn waarbij ringslangen "persa-achtige" kenmerken vertonen (dit is de ondersoort *Natrix natrix persa* uit de Balkan). Inmiddels lijkt er sprake te zijn van

Sprekers en dagvoorzitter van het minisymposium (v.l.n.r. Koos Rust, Jeroen van Delft, Richard Struijk, Richard Slagboom, Ingo Janssen, Elze Groenhout, Bart Siebelink, Ronald Laan, Arjan van der Lugt).

tenminste acht (deel)populaties. Daarnaast zijn er diverse waarnemingen uit overige delen van Zuid-Holland, maar daar lijkt geen sprake te zijn van een zich zelf in standhoudende populatie, dwz dat er geen regelmatige waarnemingen zijn en geen aanwijzingen zijn voortplanting in het gebied. Over de tijd heen gezien, is er duidelijk sprake van een opmars in Zuid-Holland. Deels is deze veroorzaakt door uitzettingen, maar de ringslang verovert ook veel nieuwe leefgebieden op eigen kracht.

Populatieonderzoek, van tekening naar code (Arjan van der Lugt)
Op veel plaatsen in Nederland voeren liefhebbers onderzoek naar de ringslang uit. Vaak worden ringslangen gevangen en foto's genomen voor individuele herkenning. Op deze manier kan men zien of en waar de ringslang al eerder is aangetroffen. Dergelijk onderzoek is in Gouda en Reeuwijk ook al lange tijd gaande. Het blijkt echter dat op een gegeven moment teveel foto's aanwezig zijn om nog handmatig te vergelijken. Veelal stopt het vangen dan niet, maar de verwerking van gegevens wel. De Werkgroep Ringslangen Zuid-Holland heeft hier een oplossing voor bedacht: een codering van buikschubben en een database om de verwerking te vergemakkelijken. Arjan heeft uiteengezet hoe dit in zijn werk gaat en wat de bevindingen tot dusver zijn. Opmerkelijk is het alsmaar aanhoudend nieuwe individuen dat wordt gevonden (dit betreffen dus geen hervangsten). Mogelijk duidt dit op een grote populatie en een grote actieradius, maar harde conclusies zijn nog niet mogelijk. Het lijkt erop dat langdurig onderzoek over een groter gebied nodig is om een goed inzicht te krijgen in de populatiedynamica.

Beheer voor reptielen en de ringslang in het bijzonder (Jeroen van Delft)
Vanuit zijn ervaring met herstelprojecten en natuurbeheer voor reptielen en de gladde slang in het bijzonder, deed Jeroen suggesties voor het natuurbeheer dat gunstig is voor de ringslang. Daarbij stond niet alleen de ecologische kant centraal, maar werd ook benadrukt dat samenwerking over grenzen heen, het enthousiasmeren van betrokkenen, het werken met vrijwilligers en grootschalig denken maar kleinschalig uitvoeren van groot belang is.

Jeroen van Delft informeerde over het beheer voor reptielen en legde de focus uiteraard bij de ringslang.

De ringslang in Zuid-Holland, een Nederlandse populatie? (Elze Groenhout & Ingo Janssen)
De natuurlijkheid van de Zuid-Hollandse ringslangpopulaties wordt al lang betwijfeld. Kunnen genetische, archeologische en recente data helderheid verschaffen? Ingo en Elze onderzoeken de drie mogelijkheden voor de Zuid-Hollandse populaties:

Elze Groenhout, Koos Rust, Conn Barrett en Gré ter Woord duiken dieper in de materie omtrent de genetica.

Richard Slagboom tijdens zijn prachtige presentatie over broeihopen.

1) uitsluitend natuurlijk, 2) uitsluitend uitzetting of 3) natuurlijk en uitzetting. Historische gegevens, bijvoorbeeld archelologische vondsten, over het voorkomen van de ringslang in Zuid-Holland werden gecombineerd met genetische analyses. Hoewel er bewijzen zijn voor het historisch voorkomen van de soort in Zuid-Holland, kunnen er op basis van genetisch onderzoek nog geen eenduidige uitspraken worden gedaan.

Broeihopen als springplank voor ringslangen (Richard Slagboom)
Richard had een prachtige presentatie en ging in op de mogelijkheden om ringslangpopulaties te helpen door het strategisch toepassen van broeihopen. Richard plaatste de aanwezigheid van ringslangen in de Krimpenerwaard e.o. in een breder perspectief. Door daarbij het menselijk landgebruik in vogelvlucht de revue te laten passeren, was zijn presentatie niet alleen een lust voor het oor, maar ook zeker voor het oog.

Richard Struijk, Arjan van der Lugt & Koos Rust

Let op teken!!!

Onze vrijwilligers brengen in het voorjaar en de zomer vele plezierige uren door in het veld voor het waarnemen en tellen van reptielen en amfibieën of vissen. Hieronder in het kort informatie over teken, de ziekte van Lyme, preventie en het verwijderen van teken. De gezondheid van onze vrijwilligers gaat ons na aan het hart en door middel van deze voorlichting willen we u informeren. Onderaan vindt u een verwijzing naar websites met meer informatie.

Teken toegenomen
Er is in toenemende mate aandacht in de media voor teken en de eventuele gevolgen van een tekenbeet of besmetting. Het aantal besmettingen en het aantal teken dat de ziekte van Lyme meedraagt neemt toe. De meeste teken worden gemeld in de maanden mei-september met een piek in de zomer. Daarom is het belangrijk om tijdens en na het veldwerk alert te zijn op teken en hun beten.

De ziekte van Lyme
De ziekte van Lyme is een infectie veroorzaakt door de bacterie *Borrelia burgdorferi*. De ziekte wordt meestal opgelopen door een tekenbeet en begint vaak, maar lang niet altijd met een rode huiduitslag rond de beet en griepachtige verschijnselen.
Niet of onvoldoende behandeld, kan de ziekte chronisch worden en veel orgaansystemen in het lichaam aantasten.

Problematiek
Dat het krijgen van de ziekte van Lyme door een tekenbeet een reëel gevaar is, blijkt uit onderzoek van het RIVM. Huisartsen hebben in 2009 bij circa 22.000 mensen in Nederland de ziekte van Lyme vastgesteld. In 2009 hebben 93.000 mensen de huisarts bezocht vanwege een tekenbeet. Onderzoek van de Wageningen Universiteit constateert dat het aantal besmette teken in Nederland sterk toeneemt.
In de praktijk blijken er grote problemen met de diagnose en behandeling van Lyme te zijn. Patiënten worden hier helaas vaak de dupe van.

Preventie
U kunt een aantal regels in acht nemen waardoor u een tekenbeet en/of besmetting zoveel mogelijk voorkomt:
- Controleer uzelf goed als u weer thuis bent na een veldbezoek.
- Draag een lange broek, met de broekspijpen in de sokken, kleding met lange mouwen, goed gesloten schoeisel en een hoofddeksel.
- Draag geïmpregneerde kleding als u veel in het veld bent of gebruik een tekenwerend middel.
- Neem een douche om eventuele loszittende nimfen en teken af te spoelen.
- Was gedragen kleding uit of stop die in de droger op de warmste stand. Teken overleven dat niet.

Het blijkt dat steeds meer mensen ook in hun directe omgeving, bijvoorbeeld in de eigen tuin, gebeten worden.

Het verwijderen van een teek
Als teken binnen 24 uur na aanhechting verwijderd worden, is de kans op overdracht van *Borrelia* erg klein. Jonge kinderen moeten door ouders of begeleiders geïnspecteerd worden.
Teken kunnen zich op alle plekken op het lichaam vastbijten. Let daarbij ook op plekken die voor uzelf soms minder goed zichtbaar zijn zoals lies, kruis, billen, oksels en achter uw oren.
Het zo snel mogelijk en op de juiste wijze verwijderen van een teek is belangrijk. Nimfen en volwassen teken kunt u het beste verwijderen met een tekenkaartje, tekenlepel, ticktwister of pincet. Deze zijn bij drogist en apotheek verkrijgbaar of te bestellen via internet. Wondjes en beetplekken altijd ontsmetten met alcohol of betadine. Het is niet nodig (en ook niet aan te raden) om de teek eerst te verdoven met alcohol. Teken laten ook los zonder ze eerst te verdoven.

Let goed op waar de teek gezeten heeft en maak er een notitie van: als hier na 2 weken een rode vlek ontstaat, raadpleeg dan uw huisarts.

Helemaal voorkomen kun je het niet maar door bovenstaande adviezen op te volgen wordt de kans op een tekenbeet of besmetting aanzienlijk kleiner. Veel plezier in het veld.

Laat u niet lymen!

Meer informatie
De Nederlandse Vereniging voor Lymepatiënten streeft naar betere zorg voor Lymepatiënten (www.lymevereniging.nl).
Inenting tegen Lymeziekte of andere tekenziekten is nog niet mogelijk. Wel is het mogelijk in te enten tegen FSME. Voor informatie: www.travelclinic.com
Een tekenbeet melden of meedoen aan onderzoek kan op: www.tekenradar.nl of www.natuurkalender.nl

Jan Schoppers (Sovon) & Gonny van Ingen (RAVON)

Update Amerikaanse brulkikker

In schubben & slijm nummer 5 (2010) kwam de Amerikaanse brulkikker (*Lithobates catesbeianus*) ook al aan bod.

Deze grote kikker zorgt buiten zijn natuurlijke verspreidingsgebied namelijk voor veel problemen via predatie, concurrentie, de overdracht van ziekten op inheemse amfibieën en voor geluidsoverlast. Ze prijkt op de lijst met '100 ergste invasieve exoten ter wereld'. Sinds 2010 is er heel wat rond deze soort te doen geweest in ons land.

Amerikaanse brulkikker (Foto: Jelger Herder)

Verspreiding

Vanaf 2010 houdt RAVON met vrijwilligers, rattenvangers, terreinbeheerders en met de inzet van eDNA de soort nauwlettend in de gaten. Op enkele plekken in Noord-Brabant (Breda, Reusel, Bergeijk) dreigt de soort namelijk vanuit Vlaanderen ons land binnen te komen. In 2013 werden door de vrijwilligers tientallen bezoeken aan de Brabantse gebieden gebracht, waarbij niets verdachts werd opgemerkt. Ook de 30 eDNA-monsters uit deze drie gebieden waren negatief.

Voortplanting en bestrijding

In 2010 werd er door RAVON voor het eerst sinds 20 jaar voortplanting van de Amerikaanse brulkikker in Nederland vastgesteld in twee vijvers in Baarlo. In een van de vijvers is de soort door RAVON succesvol bestreden. In de andere vijver loopt nog een bestrijdingsactie van Bureau Natuurbalans en daar zijn al zeer indrukwekkende aantallen dieren verwijderd. Op twee locaties in Baarlo waar in 2012 nog dieren zijn gevonden, is afgelopen jaar niets aangetroffen. Er was echter gedurende korte tijd één brulkikker aanwezig bij een particuliere vijver, waar de soort ook in 1994 al kortdurend aanwezig was. De eDNA-monsters die in 2013 in Baarlo zijn genomen, waaronder ook alle voornoemde locaties, waren negatief. Dit wijst erop dat de soort het moeilijk begint te krijgen in Baarlo. Maar naar alle waarschijnlijkheid zijn er nog altijd lage aantallen dieren aanwezig en is het dus zeker zinvol de bestrijding en monitoring voort te zetten.

Herkenning

De Amerikaanse brulkikker kan op grond van meerdere kenmerken van de inheemse groene kikker onderscheiden worden. Als hulpmiddel heeft RAVON een herkenningskaart gemaakt: www.ravon.nl > Infotheek > Soortinformatie > Herkenningskaarten.
Met name in Limburg en Noord-Brabant vragen we om uw oplettendheid in het veld om nieuwe vestigingen snel te signaleren. Via de volgende link vindt u informatie om een bijdrage te kunnen leveren, evenals opnames van de karakteristieke geluiden van brulkikkers: www.ravon.nl >Infotheek > Soortinformatie > Amfibieën > Amerikaanse Brulkikker

Oproep

We vragen u waarnemingen per ommegaande te melden, liefst vergezeld van een foto of geluidsopname (met uw GSM).

Jeroen van Delft

Geweldige eerste telling van de zandhagedis in het Bergherbos

Op 7 april jl. liep ik voor het eerst weer mijn oude vertrouwde telroute in het Bergherbos, in Montferland. Na twee knie-operaties en revalidatie kon ik eindelijk weer eens mijn telronde van de zandhagedissen lopen en tellen. Het gaat nog niet zo snel want snel lopen is er niet bij ... maar in dit geval is dat dus helemaal niet erg, is het zelfs wenselijk. Ik was, zoals altijd in het begin van het seizoen, toch een beetje gespannen, zie ik ze nog wel ...

Het begon al meteen goed, een mannetje en vrouwtje op een bergje snoeiafval, heerlijk in de zon, uit de wind en lekker veilig. Ook rende er een subadult weg. En daar bleef het niet bij ... aan het eind van mijn telronde had ik maar liefst 180 hagedissen geteld en 1 velletje gevonden.

Ik weet dat mijn gebied een mooie populatie zandhagedissen heeft, maar nog nooit heb ik er in het voorjaar zoveel geteld. Ik weet nog goed; in mijn eerste seizoen was dat zo rond de 15 tot 20 zandhagedissen, daarna zo tussen de 50 tot 70. In augustus heb ik er ooit ongeveer 170 geteld, inclusief de jongen van dat jaar, maar in april? Echt geweldig!

Dat er zoveel zandhagedissen zitten komt onder andere door de warmere zomers en het schoonhouden van het gebied door de vrijwilligers van Natuurmonumenten. Zij zorgen ervoor dat de vuilbomen, berkjes, varens, grove dennetjes en de amerikaanse kers niet de overhand krijgen in de heide. Ook worden er eiafzetplekken gemaakt. Daar heb ik dus echt mooi geluk mee! Want hagedissen zoeken is een van de leukste dingen voor mij om te doen. En als ik dan ook nog een mooie foto kan maken kan de dag niet meer stuk!

Mannetje zandhagedis. (Foto: Ineke Schaars)

Ineke Schaars

Plantenpiranha in Klarenbeek

De Klarenbeek (bij het gelijknamige dorp) is een heldere stromende zijbeek van de Voorsterbeek. Op 3 mei 2014 trok RAVON werkgroep 'De Prik' erop uit om dit beektraject op vis te inventariseren. Dit gebeurde op verzoek van Waterschap Vallei & Veluwe.

Naast de uit de beek bekende soorten (baars, riviergrondel, blankvoorn, bermpje en stekelbaarzen) bleek het vetje ook aanwezig. Dit was een nieuwe soort voor dit traject! De grote verrassing van de dag was echter de massaal aanwezige "plantenpiranha" ofwel de bittervoorn. Bij een eerdere bemonstering in 2008 werd deze soort niet aangetroffen. Nu kwamen we dit visje in grote aantallen op alle onderzochte plekken in de Klarenbeek tegen.

Bittervoorn terug in Zeeland

De bittervoorn is gevoelig voor watervervuiling en intensief schoningsbeheer, waarbij de zoetwatermosselen die nodig zijn voor de voortplanting op de kant belanden. In Zeeland is de soort eind jaren '70 begin jaren '80 waarschijnlijk uitgestorven.

Het was dan ook zeer bijzonder dat sportvisser en visatlas-vrijwilliger Niels Patijn op 25 september 2011 met zijn hengel een volwassen bittervoorn ving in de Damse Vaart te Sluis. Het is nog onduidelijk of de waarneming in Sluis een zwerver betrof of dat er een populatie aanwezig is. Wel is bekend dat de soort in het zelfde water net over de landsgrens met België in 2000 en 2006 is waargenomen. In België lijkt er dus zeker sprake te zijn van een populatie. Gezien de verbeterde waterkwaliteit is de soort nu op meer locaties terug te verwachten. Kolonisatie zal uit Vlaanderen en Brabant moeten plaatsvinden, maar migratieknelpunten bemoeilijken de terugkeer.

Gedurende het Zeeuwse visatlas project zijn al veel potentiële geschikte wateren onderzocht, maar vooralsnog zonder positief resultaat. De komende periode zal er meer gericht veldwerk naar deze soort worden uitgevoerd.

Pepijn Calle
Meer informatie: www.zeeland.vissenatlas.nl

De gevangen bittervoorn in de Damse Vaart te Sluis. (Foto's: Niels Patijn)

Ze waren prachtig van kleur i.v.m. paai en sommige vrouwtjes hadden een karakteristieke legbuis.

In de Gelderse Visatlas staat de bittervoorn nog niet aangegeven in de Klarenbeek maar wel in de Voorsterbeek en Lage Leiding. Optrek is hiervandaan via de aangelegde vispassages en beekhermeandering mogelijk. Zeer waarschijnlijk zijn de bittervoorns dus vanuit de Voorsterbeek massaal de Klarenbeek opgezwommen op zoek naar zwanenmossels voor hun nageslacht.

Romeo Neuteboom Spijker
Meer informatie: www.ravon.nl/deprik

Vangsten in de Klarenbeek met vetje als nieuwe trajectsoort en als grote verrassing de massaal aanwezige bittervoorns. (Foto's: Romeo Neuteboom Spijker)

(Foto: Bas de Maat)

Vissenweekend 2014 in Zeeland

Het Vissenweekend is in 2014 een samenwerking van Het Zeeuwse Landschap, Stichting Anemoon en Stichting RAVON, en vindt plaats van vrijdagavond 19 september tot en met zondag 21 september vanuit het Zeeuwse Burgh-Haamstede.

Groepsaccommodatie De Bosrand Hoeve vormt onze uitvalsbasis voor tal van visgerelateerde activiteiten. Deze locatie ligt centraal in de delta waardoor we, voor het eerst in de historie, naast zoetwatervissen ons ook richten op brakwater- en zeevissen.

Het weekend staat in het kader van het samenstellen van een atlas van de Zeeuwse vissen (www.zeeland.vissenatlas.nl). Hiervoor wordt hard gewerkt om het verspreidingsbeeld van de verschillende vissoorten compleet te krijgen.

Tijdens het vissenweekend gaan we met verschillende methoden op zeer uiteenlopende locaties op zoek naar vissen. Snorkelen, duiken, zaklampvissen, strandkorren en schepnetvissen zijn allemaal mogelijk.

De kosten voor deelname aan het gehele weekend bedragen 50 euro, voor twee overnachtingen, twee keer ontbijt/lunch en één diner. Je kunt uiteraard ook een deel van het weekend bijwonen. Na inschrijving ontvang je aanvullende informatie.

Aanmelden graag via het aanmeldingsformulier op www.ravon.nl > RAVON Actief > Activiteiten > Vissenweekend

Martijn Schiphouwer

Activiteitenoverzicht

Datum	Aanvang	Locatie	Titel
05-07-2014	10.00 u	Rhederlaag	Snorkelexcursie
09-07-2014	15.00 u	Leiden	Slootjesdierenexcursie in Leidse grachten
18-07-2014	22.00 u	Leiden	Excursie zaklampvissen in Leidse grachten
19-07-2014	09.30 u	't Leesten	Reptielenexcursie
30-7-2014	15:00 u	Leiden	Excursie vissen zoeken in de Leidse grachten
6-8-2014	9:00 u	Leiden	Snorkel- of duikexcursie Leiden
22-8-2014	21:00 u	Leiden	Excursie zaklampvissen Leidse grachten
27-8-2014	15:00 u	Leiden	Excursie vissen zoeken in de Leidse grachten
30-8-2014	9:30 u	Greeveld	Reptielenexcursie
5-9-2014	9.00 u	Wieringen	Zoogdieren-vissen-weekend Wieringermeerpolder
12-9-2014	20:00 u	Leiden	Excursie zaklampvissen Leidse grachten
17-9-2014	15:00 u	Leiden	Excursie vissen zoeken in de Leidse grachten
13-11-2014	10:00 u	Nijmegen	Cursus Grote modderkruiper & Co. en ruimtelijke ontwikkeling

Er zullen de komende maanden weer veel excursies en andere activiteiten gepland worden: kijk voor actuele informatie op de RAVON website! (www.ravon.nl > RAVON Actief > Agenda activiteiten)
Wilt u uw activiteit(en) opnemen in deze nieuwsbrief, geef dit dan door aan de redactie: k.joosten@ravon.nl

Contactpersonen

Regiocoördinatoren en Werkgroepen (gesorteerd op voornaam)

Naam	Regio/werkgroep	Contactgegevens		Projecten MA	MR	VO RA	MV
Annie Zuiderwijk	Duinen Eilanden	annie.zuiderwijk@naturalis.nl	020 6255103		■		
Antje Ehrenburg	Duinen Waternet	antje.ehrenburg@hccnet.nl	023 5248391	■	■		
Arnold van Rijsewijk	West-Brabant	a.rijsewijk@ravon.nl	024 7410600		■		
Arthur de Bruin	Vissenwerkgroep Overijssel	a.debruin@ravon.nl	024-7410602				■
Carla van der Maas	Het Gooi	carlavandermaas@live.nl	06 38393861	■			
Conn Barrett	Duinen Zuid Holland	connpbarrett@yahoo.com	071 5790341		■		
Dick van Dorp	Drenthe & Groningen	dvandorp@home.nl	0593 525620		■		
Domin Dalessi	Noordoost-Brabant	d.dalessi@onsbrabantnet.nl	040 2855216		■		
Edo Goverse	Werkgroep Noord-Holland	e.goverse@uva.nl	020-5257331	■		■	■
Fabrice Ottburg	Werkgroep Poldervissen	fabrice.ottburg@wur.nl	06 51527364				■
Gerrit Kolenbrander	Gelderland	g.kolenbrander@versatel.nl	06 42900618	■	■	■	
Gert Jan Blankena	Vissenwerkgroep De Prik	g.blankena@upcmail.nl					■
Hans Eckhardt	Werkgroep KNNV Walcheren	jeckh@zeelandnet.nl				■	
Jeroen Huisman	Vissenwerkgroep Groningen/Drenthe	jeroenhuisman@hotmail.com					■
Jeroen Reinhold	Flevoland	reinhold@landschapsbeheer.net	0320 294939		■		
John Melis	Friesland	johnmelis@chello.nl	06 46524630	■		■	■
Kees Musters	Werkgroep KNNV Walcheren	cjmmusters@zeelandnet.nl				■	
Leon Wieteler	Twente	leonwieteler@chello.nl	0545 473185		■		
Martin Albers	Twente	ravon@concepts.nl	06 38229941	■		■	
Martin Melchers	Omgeving Amsterdam	martmelchers@gmail.com	020 6650925		■		
Marcel Gutter	Utrecht	marcel.gutter@provincie-utrecht.nl	030 2582589		■		
Matthijs de Vos	Gelderse vissers	geldersevissers@gmail.com	06 24495775				■
Michel Kapelle	Noordwest-Brabant	mawkapelle@gmail.com	06 22984575	■			
Paul vd Linden	PWN Noord-Holland	paul.vd.linden@pwn.nl	06 51419637	■	■		
Pedro Janssen	Adderonderzoek NL	pedro@plex.nl	0478 514805			■	
Pepijn Calle	Vissenwerkgroep Zeeland	p.calle@hetzeeuwselandschap.nl	0113-569110				■
Richard Struijk	Visatlas Zuid-Holland	r.struijk@ravon.nl	024 7410607				■
Ruud Luntz	Duin en Kruidberg	r.luntz@natuurmonumenten.nl	06 54295218		■		
Sander Hunink	Noordoost-Brabant	s_hunink@hotmail.com	06 18370282			■	■
Stephan Huijgens	Limburg	danzigiv@gmail.com	06 53325705	■		■	
Teddy Dolstra	Friesland	teddydolstra@hetnet.nl	06 21686354				■
Ton Lenders	Limburg	tlenders@home.nl	0475 537045		■		
Vincent van der Spek	Duinen Waternet	vincent.van.der.spek@waternet.nl	020 608 75 75		■		
Wim Andela	Friesland	w.andela1@kpnplanet.nl	058 2882693		■		
Wim vd Heuvel	Noordoost-Brabant	wam.heuvel@home.nl	06 14425177	■		■	
Wim de Wild	Utrecht	wim.de.wild@ziggo.nl	030 6963771	■			

MA = Meetnet Amfibieën
MR = Meetnet Reptielen
VO RA = Verspreidingsonderzoek Reptielen en Amfibieën
MV = Meetnet Beek- en Poldervissen

Help mee met de nieuwe Atlas van de Nederlandse Zoetwatervissen

In het vorige nummer van schubben & slijm hebben we melding gemaakt van een nieuw atlasproject voor de zoetwatervissen van Nederland. Er is daarin een belangrijke rol weggelegd voor vrijwilligers om het voorkomen van vissen in kaart te brengen. Daarbij maakt het niet uit of je nu met je hengel, schepnet, snorkel, zaklamp of duikflessen achter de vissen aan gaat. Speciaal voor het atlasproject is www.vissenatlas.nl ontwikkeld. Hierop staat een zoekkaart, informatie over hoe je kunt meedoen, atlasactiviteiten en informatie over de vissoorten die in Nederland voorkomen. Daarnaast zijn er provinciale pagina's met zoekkaarten en informatie over werkgroepen en visactiviteiten.

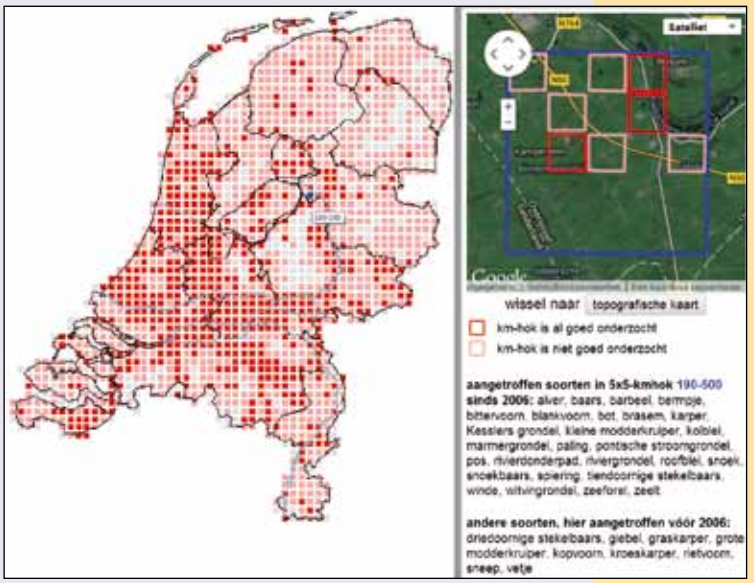

(Foto: Matthijs de Vos)

Zoekkaart
De zoekkaart laat zien waar in Nederland de gebieden liggen met onvoldoende informatie over het voorkomen van vissoorten. Naast de zoekkaart is het ook mogelijk om je voor de atlas te richten op specifieke vissoorten. Hiervoor is van iedere vissoort een "levende" atlaskaart openomen.

Viswaarnemingen doorgeven
De komende twee jaar ligt de nadruk op het verzamelen van visgegevens in gebieden waarvan weinig bekend is. Alle waarnemingen (ook oude) zijn welkom! Het doorgeven van waarnemingen gaat het makkelijkst via één van de online invoermodules: telmee.nl, waarneming.nl, mijnvismaat.nl (voor hengelvangsten) of de apps die hiervoor zijn gemaakt.

Activiteiten
Ben je een beginner in het herkennen van vissen of vind je het leuk om samen met anderen op pad te gaan? Ga dan mee met één van de excursies. In de agenda op www.vissenatlas.nl kun je zien wanneer en waar deze georganiseerd worden. Je kunt je ook aansluiten bij de viswerkgroepen in een provincie.

Als je op de hoogte gehouden wilt worden van bijzondere waarnemingen en de voortgang, check www.vissenatlas.nl of volg het project op de facebook pagina Visatlas Nederland: www.facebook.com/VisatlasNL

Martijn Schiphouwer, Arthur de Bruin & Jan Kranenbarg